

КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮГҮНҮН КАЛЫПТАНЫШЫНДАГЫ МУХАММЕД КЫРГЫЗДЫН ОРДУ

Тарых барактарынан маалым болгондой бир элдин же улуттун мамлекеттүүлүгү – бул чоң тарыхый-саясий жетишкендик. Кыргыз мамлекеттүүлүгү бүгүнкү күндөгү актуалдуу жана ар тараптуу изилдөөнү талап кылган маселелердин бири.

Негизги сөздөр: Кыргыз мамлекеттүүлүгү, окумуштуулар, тарых барактары, кыргыз тарыхы.

THE ROLE OF THE MUHAMMAD KYRGYZ IN THE DEVELOPMENT OF THE KYRGYZ STATEHOOD

As the pages of the history of a people or a nation state, it is of great historical and political achievement. Kyrgyz statehood today is one of the issues that require urgent and comprehensive study.

Key words: statehood, science, history, history.

Убагында белгилүү чыгыш, кыргыз таануучу В.В. Бартольд «кыргыздар Борбордук Азия чөлкөмүндөгү эң байыркы элдердин бири» [1] – экендигин баса белгилеп кеткен. Бирок кыргыз эли бир гана Борбордук Азиянын эмес, бүт дүйнөнүн эң байыркы элдеринин бири. Анткени кыргыз эли, бизге белгилүү болгон дээрлик 22 кылымдан ашык мезгилде, өзүнүн этникалык атын, жүзүн жана өзгөчөлүгүн, маданиятын, каада-салтын, үрп-адатын, миңдеген жылдар бою ар түрдүү тарыхый-саясий кырдаалдарга, абалдарга, өзгөрүүлөргө карабастан өз алдынча элдигин, мамлекеттүүлүгүн сактап келген эл.

Элибиздин өзгөчүлүгү катары кыргыздар жөн эле байыркы эл эмес, алар ошол байыркы мезгилден бүгүнкү күнгө чейин өз мамлекеттүүлүгүнө жетишкен жана узак убакыттар бою аны көз карегиндей сактап келген элдердин бири. Дээрлик 2200 жыл илгери өзүнүн эркин, көз карандысыз ар түрдүү аталыштардагы мамлекеттерин түзүп, өз чөлкөмүнүн тарыхый-саясий, социалдык-экономикалык, соода аренасында белгилүү ролду жана орунду ээлеп келген.

Кыргыз элинин мамлекеттүүлүгү тарыхта бир катар аттар менен белгилүү. Мисалы, «Байыркы кыргыз ээликтери», «Гяньгун мамлекети», «Хягас мамлекети», «Кыргыз-го» же «Кыргыз падышачылыгы», орто кылымдардагы «Энесай кыргыз каганаты» жана «Улуу кыргыз дөөлөтү».

Ошол мамлекеттүүлүктүн идеясын көтөрүп, анын саясий-экономикалык өбөлгөлөрүн, таянычтарын негиздеп, ар тараптуу шарттарды түзгөн, өз дооруна жараша чоң аброю болгон бир катар кыргыз элинин белгилүү инсандары болгон. Алардын ар кимиси өз учурунун геосаясий, согуштук жана социалдык-экономикалык кырдаалына, мезгил талабына жараша өз салымдарын кошуп, улуттук мамлекеттүүлүктүн пайдубалын бекемдөөгө, күчөтүүгө өзгөчө салымын кошуп келишкен.

Кыргыз элинин тарыхында мындай улуу инсандардын катарына Барс-бекти, Мухаммед Кыргызды, Кубат бийди, Атаке бийди, Алымбек датканы, Полот ханды ж.б. кошууга болот

Улуу инсандардын феномени, окумуштуулардын, элдин байкоосунда алардын өздөрүнүн жеке, тубаса сапаттарында камтылган. Алар ар бир инсанга жекече иретте тиешелүү болгон өзгөчө касиеттерге: курч акыл-эс, бекем эрк, туруктуу максат, көрөгөчтүк,

көпчүлүктү өзүнө тарта билүү жөндөмү, чоң адамдар тобун башкарууга өзгөчө шык жана жөндөм, мамлекеттик деңгээлдеги саясий, социалдык-экономикалык маселелерди чечүүдөгү компетенттүүлүгү, ошол маселелерди чечүү жоопкерчилигин өз мойнуна алуу жөндөмү ж.б. Мына ошондой инсандардын бири Мухаммед Кыргыз, бул инсан кыргыз мамлекеттүүлүгүн түптөөгө салым кошуп гана тим болбостон, кыргыз элинин эл болуп калыптанышына зор негиз түзгөн.

Мухаммед Кыргыз[2] – XVI к. бүткүл кыргыз урук-урууларын бириктирип, бирдиктүү, күчтүү кыргыздардын союзун түзүп, өз алдынча кыргыз мамлекетин түзүүгө умтулган. Ыссык-Көлгө жакын Барскоондо анын хан тагы, ордосу жайгашкан. Тилекке каршы максатына толук жетише алган эмес. Бирок, өз доорунда Мухаммед Кыргыз коңшулаш элдер, мамлекеттер менен мыкты карым-катнашта болуп, аларды кыргыздар менен эсептешүүгө мажбур кылган жана өз алдынча, көз карандысыз саясат жүргүзгөн. Иш жүзүндө ал негизинен бүгүнкү Кыргызстандын ээлеген тарыхый-географиялык абалын, аймагын тактап, ээлеп урпактарга мураска калтырган.

Мухаммед Кыргыз тууралуу так маалымат жок. Санжыра боюнча ал Тагай бий катары каралат жана ал Долон бийден Ак уул, андан Адигине, Тагай, Мунгуш жана Наалы эже деген балдары болгондугу айтылат. Б.Солтоноевдин маалыматы боюнча Тагай Кокон, Маргаланга жакын Ййри-Суу-Быпылдак деген жерде, дагы бир кабарда Сары-Белде (Ош аймагы) болжолу 1460-70-жылы туулган. Бир тууганы Адигинеге таарынып, Анжиандан Кетмен-Төбө-Тогуз-Торого көчүп кеткен деген маалыматтар бар. Тагай бий жөнүндө алгачкы маалыматтар С.Аксыкентинин 1495-жылы жазылган Маджму-ат-Таварихте кезигет.[3]

Мухаммед Кыргыз- (санжырада Тагай деп) азыркы Кыргызстандын аймагында жашаган кыргыз урууларынын “Оң” жана “Сол” канаттарын биринчи болуп бириктирип, бекемдеген. Ал 1508-жылы ак кийизге салынып хан көтөрүлгөн. Ушундан кийин ага Мухаммед Кыргыз деген ысым ыйгарылган [4]. Мухаммед Кыргыз урууларынын биригишинин келечегин көрө билип, тышкы алаканы да ошого ыңгайлаштырган. Могол хандары Кыргызстанды Кыргызстандын түштүк чыгышаймактарын басып алууга аракеттенип жатканда Мухаммед аларга каршы өзүнө ишенимдүү союздаш боло турган казак султандары менен ымала түзө баштайт. Мухаммед Кыргыз кыргыздардын урууларын бириктирип бирдиктүү эл болуп калыптанышына чоң салым кошкон. Ошондой эле мамлекет болуп негизделишине негиз түзгөн инсандардын бири болгон.

Мухаммед Кыргыз алдын ала терең ойлонулган бир катар жеңиштүү жортуулдарды уюштуруу аркылуу таланттуу кол башчы катарында да таанылган. Ал могол хандары, канатташ казактар, көчмөн өзбектердин өкүмдарлары-шейбанилер мамлекети менен кырдаалга жараша тыкыс элчилик байланыштарды ишке ашырып турган. Кээде жоокерчилик замандын мыйзамына ылайык моголдор менен шейбанилер кыргызча ыдык көрсөткөндө жолугууга да, туура келген. Мухаммед Кыргыз Борбор Азия чөлкөмүндөгү мааниси терең окуялардын, чоң өзгөрүүлөрдүн күбөсү жана активдүү катышуучусу, демилгечиси да болгон. Ал Ала Тоолуу Ата Журттун көз каранды эместигин, элинин эгемен эркиндигин алыс, жакындагы баскынчы жоодон коргоого көп күч жумшаган. Анан калса түздөн-түз анын кийлигишүүсү, чечкиндүү колдоо көрсөтүүсү аркасында гана могол ханзаадасы Султан Сеид Чыгыш Түркстандагы ата бабасынын ордо шаары Ак Сууну ээлеп, хандык такты менен таажыны тартып алган.

Ошентип, Мухаммед Кыргыз тарыхта кыргыз элинин эл болуп калыптанышына да, мамлекет катары түптөлүшүнө жана сакталып, жашап кетишине да зор салым кошкон тарыхый инсан. Жаштарды ушундай өз элинин чыгаан уулдарынын үлгүсүндө тарбиялоо, анын жана ушул инсан сыяктуу улуу адамдардын эрдигин, мекенчилдигин, ак эмгектерин жайылтууга ар бир илим изилдөөчү жана окутуучу милдеттүү.

Адабияттар:

1. Асанов Ү.А. Кыргызстан улуттук энциклопедия VI т. 2014-ж. 816-б
  2. Бартольд В.В. Кыргыздар. Тарыхый очерк –Бишкек, 1997. -16 -б.
  3. Джунушалиев Дж., Какеев А.Ч., Плоских В.М. Исторические этапы кыргызской государственности. – Бишкек, 2003. – 21. – б.
  4. Осмонов Ө.Ж., Асанканов А.А. Кыргызстан тарыхы Б-2003-ж. 145-б
-